

Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г.Шевченка

**Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського**

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри

А.М. Острянка

(підпис)

(прізвище та ініціали)

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРІЯ КРИМУ

(назва навчальної дисципліни)

Освітня програма 032 Історія та археологія

2022 – 2023 навчальний рік

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Протокол № 1 від 31 серпня 2022 року.

Розробники: Петrenchенко Ірина Євгенівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Мова навчання – українська.

Мета навчальної дисципліни

Програма вивчення навчальної дисципліни «Історія Криму» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра спеціальності «032 Історія та археологія».

За Конституцією України та відповідно до норм міжнародного права, Крим є невід'ємною частиною нашої держави. Нинішній етап розвитку Української державності, ситуація, що складалася навколо Криму, вимагають додаткових зусиль для донесення правди про історію регіону та історію його народів.

Мета навчальної дисципліни «Історія Криму» є створення цілісного уявлення про політичний, соціально-економічний та культурний розвиток Криму та народів, які його населяли від найдавніших часів до сьогодення, усвідомлення причин, що визначили культурно-цивілізаційну своєрідність Криму, долучення до духовних і культурних надбань кримських татар та інших народів даного регіону, розвиток у майбутніх істориків толерантності та поваги до різних народів і культур.

Завдання навчальної дисципліни:

- набуття системних знань про факти, події, явища, тенденції з історії Криму та народів, які його населяли від найдавніших часів до сьогодення;
- долучення до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурних традицій кримських татар та інших народів Криму;
- оволодіння практичними навичками роботи з історичними джерелами і науковою літературою, вміням критично аналізувати отриману з різних джерел інформацію, самостійно трактувати її; використовувати набуті знання у практичній роботі;
- розвиток історичного, критичного та творчого мислення;
- розвиток вміння виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України та Криму у контексті європейської та світової історії:
- реалізація у навчальному процесі гуманістичної спрямованості історичної освіти, орієнтованість її на пріоритет загальнолюдських цінностей;
- формування толерантного ставлення та поваги до різних народів і культур;
- формування політичної та правової культури, громадянської свідомості, активної соціальної позиції.

Предметом навчальної дисципліни є політична, соціально-економічна, культурна історія Криму та народів, які проживали у регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

Програма навчальної дисципліни складається з 4 змістових модулів:

- Змістовий модуль 1. Крим від найдавніших часів до кінця XVIII ст.
- Змістовий модуль 2. Крим у XIX – на початку XX ст.
- Змістовий модуль 3. Крим у складі СРСР.
- Змістовий модуль 4. Крим наприкінці XX – на початку XXI ст.

Обсяг дисципліни

	Денна форма	Заочна форма
Кількість кредитів ECTS	3	3
Кількість годин:	90	90
- лекції	30	4
- практичні / семінарські	16	4
- самостійна робота студента	44	82

Статус навчальної дисципліни: основна.

Передумови для вивчення дисципліни.

Навчальна дисципліна «Історія Криму» тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами, як «Стародавня історія України», «Історія Стародавньої Греції та Риму», «Історія України литовсько-польської доби», «Історія країн Європи та Америки доби середньовіччя і раннього нового часу» «Історія України доби Гетьманщини», «Нова історія країн Європи та Америки XVII – середини XIX ст.», «Нова історія країн Європи та Америки другої половини XIX – початку XX ст.», «Історія України XIX ст.».

Очікувані результати навчання (програмні результати навчання, загальні та фахові компетентності), що формуються у процесі вивчення дисципліни «Історія Криму»:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК2. Здатність робити смислові узагальнення та висновки, виявляти в інформаційних даних і концептах хиби й вразливі місця, суперечності та неповноту аргументації.

ЗК5. Здатність відрізнити суб'єктивні, спонтанні складові суджень від об'єктивних і аргументованих, вміти надавати перевагу останнім.

ЗК6. Критичність та самокритичність мислення.

ЗК8. Увага і толерантність до іншої (й інакшої) думки, здатність аналізувати її зміст та структуру в процесі спілкування та адекватно на неї реагувати.

ЗК15. Порівняння змісту різних текстів, пошук та узагальнення інформації з досліджуваної проблеми.

ЗК16. Навички написання аналітичних і публіцистичних гуманітарних текстів, реферування, створення систематизованих оглядів спеціальної літератури. Дотримання стандартів академічного оформлення тексту.

ЗК17. Здатність використовувати (усно і письмово) державну мову в усіх сферах суспільного життя, читати фахову літературу іноземною, зокрема англійською мовою.

ЗК18. Інтелектуальне сумління, чесність у своїй справі та уникання симуляцій, плагіату й інших виявів академічної недоброчесності.

ЗК22. Здатність розуміти світоглядні, правові, соціальні, економічні, культурно-історичні, духовно-моральні питання, що виходять за межі фахової

спеціалізації, завдяки чому відповідально й ефективно діяти в різних суспільних контекстах, сприяючи позитивному розв'язанню нагальних проблем.

ФК1. Критичне усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами у минулому та сучасності.

ФК2. Критичне усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та у різних контекстах.

ФК3. Здатність спілкуватися державною мовою, рідною мовою та однією з іноземних мов із використанням термінів і методик, прийнятих в фаховому середовищі; знати й вміти використовувати в професійних цілях давні мови.

ФК4. Знання, вміння і навички опрацювання наукових та інформаційних джерел й використання інформаційно-пошукових інструментів, таких як: бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи та посилання на електронні ресурси.

ФК4. Здатність виявляти і опрацьовувати належним чином джерела інформації (бібліографії, документи, етнографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.) для реалізації науково-дослідних проектів.

ФК5. Знання та вміння використовувати різноманітні методи виявлення та опрацювання історичних і археологічних джерел, зокрема, інструментарій спеціальних історичних дисциплін, новітні комп'ютерні технології для пошуку та обробки історичних або пов'язаних із ними даних.

ФК8. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання з гуманітарних дисциплін, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища.

ФК9. Вміння коментувати, анотувати або редагувати тексти і документи відповідно до певних критеріїв; представити результати наукових досліджень в друкованій формі, проводити їх презентацію.

Здатність запам'ятовувати або відтворювати:

ПРН1. найважливіші факти, події та процеси історичного минулого українського народу і людства загалом;

ПРН2. основні тенденції історичного розвитку в конкретні історичні періоди;

ПРН3. наукову хронологію, періодизацію і характеристики основних етапів вітчизняної та всесвітньої історії;

ПРН4. основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, категоріальний апарат з історії та археології;

ПРН5. основні принципи і методи історичного пізнання;

ПРН6. основні типи і види історичних джерел;

ПРН7. необхідний фактичний матеріал для конкретного історичного дослідження;

ПРН8. детальні знання про певний історичний період або проблему.

ПРН10. з'ясовувати взаємозв'язок між історичними подіями, явищами, процесами та демонструвати змістовні думки, обґрунтовані положення і висновки про них;

ПРН11. класифікувати історичні джерела з метою реалізації конкретних науково-дослідницьких проектів;

ПРН12. інтерпретувати інформацію з різноманітних джерел (археологічні артефакти, архівні документи, усні свідчення, музейні експонати, періодика, наукові праці тощо).

Критерії оцінювання результатів навчання

Критерії оцінювання результатів навчання:

а) робота на практичному занятті	до 11 балів
усна відповідь на практичному занятті	
б)самостійна робота	
реферат, есее	до 20 балів
міні-проект з презентацією	до 20 балів

Відповідь на практичному занятті оцінюється за наступними критеріями:

9-11 балів – студент у повному обсязі опрацював програмний матеріал (основну і додаткову літературу, джерела), має глибокі знання, якими упевнено оперує, виявляє розуміння історичних процесів, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні судження і переконливо їх аргументувати, може аналізувати історичну інформацію, здатний презентувати власне розуміння, оцінку історичних явищ, впевнено працює з історичною картою.

6-8 бали – студент вільно володіє навчальним матеріалом (опрацював основну і частково додаткову літературу і джерела), узагальнює окремі факти і формулює нескладні висновки; може дати порівняльну характеристику історичних явищ, визначення понять, самостійно встановлює причинно-наслідкові зв'язки; узагальнювати та застосовувати набуті знання.

4-5 балів – студент загалом самостійно відтворює програмний матеріал (на рівні підручника), може дати стисло характеристику питання, загалом правильно розуміє історичні терміни, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини та певні неточності як у викладі матеріалу, так і у висновках, аргументація слабка.

2-3 бали – студент за допомогою викладача намагається відтворити матеріал, але відповідь неповна, в ній налічується багато неточностей, головний зміст матеріалу не розкрито.

1 бал – студент має лише приблизне уявлення про питання, що розглядається на занятті, головний зміст матеріалу не розкрито.

Самостійна робота передбачає опрацювання проблем, винесених на самостійне опрацювання, і може виконуватися у формі рефератів, ессе, міні-проектів. В залежності від складності завдання та якості виконання оцінюється від 1 до 20 балів.

За виконання контрольної роботи студенти можуть отримати максимально 10 балів.

Складання заліку. Якщо студент отримав протягом навчальних модулів 35 і більше балів, має можливість підвищити свій рейтинг під час складання заліку, але не більше, ніж на 25 балів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
83 – 89	B	добре	
75 – 82	C		
68 – 74	D	задовільно	
60 – 67	E		
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Структура та тематичний план навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Крим від найдавніших часів до кінця XVIII ст.

Тема 1. Вступ

Фізико-географічні особливості Кримського півострова та їх вплив на історичний розвиток Криму.

Історичні назви півострова.

Тема 2. Стародавній Крим

Первісні стоянки у Криму.

Крим за доби раннього залізного віку: кіммерійці, таври, скіфи, сармати.

Давньогрецькі міста-держави Криму.

Римський період в історії Криму. Готи, гуни у Криму.

Тема 3. Крим за доби Середньовіччя (V – XV ст.)

Візантійські володіння у Криму. Місце Криму у міжнародній діяльності давньоруських князів.

Венеціанці та генуезці на Кримському півострові. Князівство Феодоро.

Кочовики степового Криму: печеніги, половці, татари.

Тема 4. Кримське ханство

Формування на кримському півострові нового етносу – кримських татар.

Початкова історія Кримського юрту. Хаджі Герай – засновник правлячої династії Кримського юрту.

Дипломатія кримських ханів. Стосунки Кримського юрту з Великим князівством Литовським. Боротьба між кримською та ординською гілками Чингізидів у XV – на початку XVI ст. Стосунки Кримського юрту з Османською

імперією та Московською державою. Васальна залежність Кримського ханату від Османської імперії.

Територія та державний устрій Кримського ханства.

Соціальна структура суспільства, економіка Кримського ханства. Побут, культура, система освіти, релігія кримських татар.

Кримськотатарські набіги на українські землі: причини та наслідки.

Кримське ханство у відносинах з Українською козацькою державою у XVII – XVIII ст.

Занепад Кримського ханства: причини і передумови. Шагін Герай – останній кримський хан.

Інкорпорація Криму до складу Російської імперії 1783 р.

Змістовий модуль 2. Крим у XIX – на початку XX ст.

Тема 5. Крим у складі Російської імперії

Демографічна, соціально-політична та культурна катастрофа кримськотатарського народу в умовах російської колонізації Криму наприкінці XVIII – у XIX ст. Перетворення Криму на провінцію та військовий форпост Російської імперії. Негативний вплив Кримської війни на долю кримських татар та їх наймасовіша еміграція у другій половині XIX ст.

Зоря національного відродження кримських татар. Ісмаїл Гаспринський – кримськотатарський просвітитель-реформатор, письменник, громадсько-політичний діяч.

Тема 6. Крим у період війн і революцій (1917 – 1920 рр.)

Кримськотатарська революція 1917 – 1919 рр. Перший Курултай кримськотатарського народу. Проголошення Кримської народної республіки. Прийняття Конституції Кримської народної республіки. Лідер кримсько-татарського національного руху Номан Челебіджіхан.

Встановлення радянської владі в Криму у 1918 р.

Крим у політиці Української Центральної Ради. Похід П. Болбочана на Крим 1918 р.

Крайовий уряд Сулеймана Сулькевича. Крайовий уряд Соломона Крима.

Боротьба за Крим у 1919–1920 р. Перемога більшовиків у боротьбі за Крим.

Змістовий модуль 3. Крим у XX – на початку XX ст.

Тема 7. Кримська АРСР і кримські татари: історія та культура (1921 – 1941 рр.)

Створення Кримської АСРР.

Політика більшовиків у Криму у 1920-х рр. Голод 1921–1923 рр.

Політика коренізації (татаризації) в Криму. Розвиток культури і освіти кримськотатарського народу

Радянська влада в Криму: колективізація, індустріалізація, репресивна політика радянської влади щодо населення Криму.

Тема 8. Крим і кримські татари у Другій світовій війні

Військові дії на півострові в 1941 – 1942 рр. Окупація Криму. Партизанський рух в Криму. Вигнання нацистів із Криму. Кримські татари в умовах німецької окупації Криму. Кримськотатарський «колабораціонізм». Депортація населення Криму 1944 р.: причини, перебіг і наслідки. Життя і побут спецпереселенців.

Ліквідація Кримської АРСР та створення у 1945 р. Кримської області РРФСР.

Тема 9. Передача Криму УРСР

Причини та передумови передачі Кримської області УРСР 1954 р. Розвінчання «міфу» про подарунок М. Хрущова.

Становище Криму у складі УРСР. Розбудова економіки Криму. Етнонаціональна політика радянської влади у Криму у другій половині 1940-х – 1980-х рр.

Тема 10. Боротьба кримськотатарського народу за повернення на історичну батьківщину

Смерть Й. Сталіна і зародження національного руху кримськотатарського народу в 1950-х рр. Реабілітацій кримських татар 1956 р., зняття їх з спецобліку. Розвиток національного руху кримських татар у 1960 – 1980х рр. Указ від 5 вересня 1967 р. Зближення кримських татар із правозахисниками. Політичні процеси і переслідування кримських татар. Мустафа Джамілев та Петро Григоренко у боротьбі за право кримських татар повернутися на історичну батьківщину.

Початок повернення кримських татар до Криму за часів перебудови.

Змістовий модуль 4. Крим наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 11. Крим у незалежній Україні

Процес повернення кримських татар. Інтеграція кримськотатарських репатріантів в українське суспільство: успіхи та проблеми.

Створення АР Крим в Україні.

Кримське питання в українсько-російських відносинах 1991 – 2014 рр.

Кримськотатарський рух після здобуття Україною незалежності. Другий Курултай кримськотатарського народу (червень 1991 р.). Меджліс – представницький орган влади кримськотатарського народу. Мустафа Джамілев. Рефан Чубаров.

Початок діалогу центральної влади та політичних лідерів кримських татар. Кримські татари і кримська влада. Ключові події, протидія «кримському» сепаратизму. Конституційні питання. Створення при Президентові України Ради представників кримськотатарського народу.

Гуманітарна політика української влади у Криму.

Відродження кримськотатарської культури наприкінці ХХ ст.

Тема 12. Анексія Криму Росією

Початок окупації АР Крим Російською Федерацією. Псевдореферендум. Включення Криму до складу Російської Федерації.

Позиція кримських татар у питанні щодо входження Криму до РФ.

Позиція міжнародного співтовариства щодо анексії Криму Росією.

Посилена російська мілітаризація Криму.

Порушення прав людини в Криму. Переслідування представників кримськотатарського народу

Тема 13. Культурна спадщина Криму

Архітектурні й археологічні пам'ятки Криму. Музейні та архівні установи Криму.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	разом	лекції	практичні	самостійна робота
Змістовий модуль 1. Крим від найдавніших часів до кінця XVIII ст.				
Тема 1. Вступ	3	1		2
Тема 2. Стародавній Крим	5	2		3
Тема 3. Крим за доби Середньовіччя (V – XV ст.)	7	4		3
Тема 4. Кримське ханство	10	3	4	3
Разом за змістовим модулем 1	25	10	4	11
Змістовий модуль 2. Крим у XIX – на початку XX ст.				
Тема 5. Крим у складі Російської імперії	5	4		1
Тема 6. Крим у період війн і революцій (1917 – 1920 рр.)	11	3	4	4
Разом за змістовим модулем 2	16	7	4	5
Змістовий модуль 3. Крим у XX – на початку XX ст.				
Тема 7. Кримська АРСР і кримські татари (1921 – 1941 рр.)	5	2		3
Тема 8. Крим і кримські татари у Другій світовій війні	9	3	2	4
Тема 9. Передача Криму УРСР.	6		2	4
Тема 10. Боротьба кримськотатарського народу за повернення на історичну батьківщину	6		2	4
Разом за змістовим модулем 3	26	5	6	15
Змістовий модуль 4. Крим наприкінці XX – на початку XXI ст.				
Тема 11. Крим у незалежній Україні	10	4		6
Тема 12. Анексія Криму Росією	7		2	5
Тема 13. Культурна спадщина Криму	6	4		2
Разом за змістовим модулем 4	23	8	2	13

Усього годин	90	30	16	44
---------------------	-----------	-----------	-----------	-----------

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Кримське ханство	4
2	Крим у період війн та революцій (1917 – 1920 рр.).	4
3	Депортація кримських татар 1944 р.	2
4	Криму у другій половині ХХ ст.	4
5	Анексія Криму 2014 р.	2
Усього годин практичних занять		16

Теми для самостійної роботи

1. Стоянки первісної людини у Криму.
2. Скіфські кургани у Криму.
3. Релігійні вірування кримських татар.
4. Становище жінки у Кримському ханстві.
5. Освіта у Кримському ханстві.
6. Побутова культура кримських татар.
7. Традиційні промисли кримських татар.
8. Декоративно-ужиткове мистецтво кримських татар.
9. Еміграція кримських татар у ХІХ ст.
10. Ісмаїл Гаспринський – життєвий шлях та громадська діяльність.
11. Життєвий шлях Номана Челебіджіхана.
12. Рух Опору у Криму під час ІІ Світової війни.
13. Проблема так званого «колобраціонізму» кримських татар в історіографії.
14. Становище кримських татар в місцях депортації (1944 – 1989).
15. Крим як всесоюзна здравниця і зона відпочинку.
16. Політика української влади щодо кримських татар (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): успіхи і прорахунки.
17. Культурна спадщина Криму.
18. Архітектурні пам'ятки Криму.
19. Становище кримських татар в анексованому Росією Криму.

Питання до заліку з навчальної дисципліни «Історія Криму»

1. Стоянки первісної людини у Криму.
2. Крим за доби раннього залізного віку: кіммерійці, таври, скіфи, сармати.
3. Давньогрецькі поселення у Криму.
4. Візантійські володіння у Криму.
5. Венеціанські та генуезькі колонії у Південному Криму.

6. Князівство Феодоро.
7. Кочовики степового Криму за доби Середньовіччя. Завоювання Криму монголо-татарами.
8. Формування на кримському півострові кримськотатарського етносу.
9. Утворення Кримського ханства.
10. Територія та державний устрій Кримського ханства.
11. Соціальна структура суспільства Кримського ханства.
12. Економіка Кримського ханства.
13. Побут, культура, релігія кримських татар.
14. Військова справа у Кримському ханстві.
15. Кримське ханство та Османська імперія.
16. Відносини Кримського ханства з Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою.
17. Відносини Кримського ханства з Московським царством.
18. Кримськотатарські набіги на українські землі: причини та наслідки.
19. Кримське ханство у відносинах з Українською козацькою державою у XVII – XVIII ст.
20. Анексія Криму Росією наприкінці XVIII ст.
21. Становище Криму у складі Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.).
22. Кримськотатарський просвітник, культурний та громадський діяч Ісмаїл Гаспринський.
23. Кримськотатарська революція 1917–1919 рр. Проголошення Кримської народної республіки.
24. Лідер кримськотатарського руху Номан Челебіджіхан.
25. Крим у політиці Центральної Ради. Похід П. Болбочана на Крим.
26. Боротьба за Крим у 1918–1920 р.
27. Створення Кримської АСРР. Політика більшовиків у Криму у 1920-х рр.
28. Радянська Крим: колективізація, індустріалізація, «культурна революція», репресії.
29. Військові дії у Криму під час Другої Світової війни.
30. Радянський та національний рух опору в Криму під час Другої Світової війни.
31. Кримські татари в умовах німецької окупації Криму. Кримськотатарський «колабораціонізм».
32. Депортація населення Криму часів II Світової війни: причини, перебіг і наслідки.
33. Кримські татари у вигнанні. Життя і побут спецпереселенців.
34. Відбудова Криму після II Світової війни.
35. Передача Криму УРСР: передумови, причини та наслідки.
36. Соціально-економічний розвиток Криму у другій половині XX ст.
37. Етнічнонаціональна політика радянської влади у Криму у другій половині 1940-х – 1980-х рр.
38. Боротьба кримських татар за повернення на історичну Батьківщину (1950-х – 1980-ті роки).
39. Мустафа Джамілев: боротьба за повернення кримських татар.

40. Дисидент Петро Григоренко у боротьбі за права кримських татар.
41. Репатріація кримських татар та їх інтеграція в українське суспільство.
42. Утворення АР Крим.
43. Політика української влади у Криму за доби незалежності України.
44. Кримське питання у українсько-російських відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст.
45. Причини та передумови анексії Криму Росією.
46. Анексія Криму Російською Федерацією: події лютого–березня 2014 року.
47. Наслідки анексії Криму.
48. Культурна спадщина Криму.

Форми та методи навчання

У процесі проведення навчальних занять (лекцій, практичних) передбачено застосовувати такі методи: пояснення, лекція, бесіда, проблемний виклад матеріалу, ілюстрування, виконання завдань проблемного та творчого характеру, підготовка доповідей, презентацій, інтерактивні методи навчання (диспути, обговорення проблемних питань, перегляд з подальшим обговоренням документальних та художніх фільмів).

Методи контролю

- Усне опитування.
- Творчі роботи, есе, презентації.
- Контрольна робота.
- Залік.

Засоби діагностики успішності та якості навчання

- Виступи на практичних заняттях.
- Підготовка та захист доповідей, рефератів, есе, презентацій.
- Письмова контрольна робота.

Розподіл балів за темами

(поточний та підсумковий)

	Поточне оцінювання та самостійна робота												Залік	Сума	
	Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2		Змістовий модуль 3				Змістовий модуль 4				
Тема	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	25	100
Бали	2	6		6	6	8	4	6	8	8	7	7	7		

Методичне забезпечення

1. Навчальна програма навчальної дисципліни.
2. Робоча програма навчальної дисципліни.
3. Методичні матеріали до семінарських занять.
4. Матеріали до лекційних занять.
5. Теми і завдання для самостійного опрацювання.

6. Історичні карти, мультимедійний проектор, презентації Power Point.
7. Відеолекції, документальні та художні фільми.
8. Завдання для поточного контролю знань (тести).
9. Перелік питань для підсумкового контролю знань (залік).

Рекомендовані джерела, література та інформаційні ресурси

Джерела

1. Бикова Т.Б. Уряди Криму (1917 – 1921 рр.). Документи // Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання / НАН України. Інститут історії та ін. Київ, 2001.
2. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): Збірник документів та матеріалів. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 1092 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/11024>
3. Кримські татари. 1944 – 1994 рр. : статті, документи, свідчення очевидців / редкол. Ю.З. Данилюк [та ін.]. Київ: Рідний край, 1995. 363 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009385>
4. Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб : Збірник документів та матеріалів. Ч. 1 / ред. кол. В.А. Смолій [та ін.]. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 396 с.
5. Кримськотатарський національний рух у 1917 – 1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб / Упоряд. Іванець А., Когут А. Київ: К.І.С., 2019. 448 с.
6. Кримськотатарський національний рух у 1950 – 1980-х рр. за документами КДБ (вступну статтю і документи підготував О.Г.Бажан) // Український історичний журнал. 2004. №4. С. 126–140.
7. Національна безпека України: кримський вектор: збірник документів і матеріалів (1917–2014 рр.); у 5 ч. Львів, Ліга-Прес, 2015. Ч.1.

Основна література

8. Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник. Київ: «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. URL: https://www.bilgi.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/book_history-ukr_nov.pdf
9. Крим: шлях кризь віки. Історія у запитаннях і відповідях / Відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2014. 456 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf>
10. Крим в етнополітичному вимірі / М. Панчук, Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. Київ: Світогляд, 2005. 533 с.
11. Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / Відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 708 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009799>

12. Крисаренко В. Історія Криму. Кримське ханство: Навчальний посібник. Київ: ЛТД «Твім інтер», 2000. 335 с.
13. Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. Київ: ТОВ Видавництво «Кліо», 2019. 496 с.
14. Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків : КСД, 2016. 352 с.
15. Наш Крим: неросійські історії українського півострова: збірник статей. Київ: К.І.С., 2016. 315 с. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/nash_krym_2016.pdf
16. Сергійчук, В. Український Крим. Київ: Укр. Вид. Спілка, 2001. 304 с.
17. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). Київ: Інститут історії України, 2016. 616 с.
18. Смолій В., Якубова Л. Крим і Донбас: проблеми й перспективи інтеграції в модерний український проект (аналітична записка) Київ: Інститут історії України, 2019. 116 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0014596

Допоміжна література

19. Адамовський, В. І. Депортація народів Криму у другій половині 1940-х років та проблема їх адаптації на сучасному етапі / В. І. Адамовський // Історія України: маловідомі імена, події, факти : збірник статей. Київ, 2005. Вип. 30. С. 186–200.
20. Ольговський С.Я. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я: навчальний посібник. Київ: КНУКіМ, 2007.
21. Андрєєва С. С. Французькі дипломатичні представники в Криму та запорозько-татарські відносини часів Нової Січі // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2004. Вип.18. С.17–24.
22. Андрєєва С. С. Дипломатичні зносини Запорозької Нової Січі з Кримським ханством // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. Вип.26. С. 104–108.
23. Бачинська О. Османські фортеці Буджака на межі XVIII – XIX ст.: залоги й їхній склад. Одеса: Астропринт, 2013. 168 с.: іл.
24. Бикова Т. Історичні передумови й перебіг ленінсько-сталінської кампанії татаризації в Кримській АССР (1921–1928 рр.) Київ: Інститут історії України, 2020. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0015334

25. Бикова Т.Б. Кримські крайові уряди, 1918 – 1919 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 14. С. 45–58.
26. Бикова Т. Кримськотатарський аспект національної політики Кремля у Кримській АСРР (1921–1928 рр.) / Т. Бикова // Український історичний журнал. 2018. № 1. С. 98–125.
27. Бикова Т. Організація Кримської Соціалістичної Радянської Республіки у 1919 р. / Т. Бикова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідом. зб. наук. праць / від. ред. С. Кульчицький. Київ, 2005. Вип. 13. С. 118–159.
28. Бекірова Г. Джафер Сейдамет // Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. Статей. Київ К.І.С., 2016. С.101–111.
29. Бекірова Г. Пів століття опору. Кримські татари від вигнання до повернення (1941 – 1991 роки): нарис політичної історії. Київ: Критика, 2017. 480 с.
30. Брехуненко В. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького // Український історичний журнал. 1995. №4. С.87–92.
31. Брехуненко В. Московська держава і козацько-татарський військовий союз 1624–1629 рр.// Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. Київ, 2009. С.66–84.
32. Брехуненко В. Дипломатія українського козацтва й Кримський ханат: невідомі сторінки укладення першого козацько-кримського договору 1624 р. // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. III. Київ, 2003. С. 356–378.
33. Брехуненко В. «Я бусурмани, але своєї присяги дотримуюсь»: про стереотипи сприйняття українських козаків і татар у середині 1620-х рр. // Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С.85–92.
34. Верменич Я.В. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2016. 99 с.
35. Войтович Л. Формування кримськотатарського народу: вступ до етногенезу / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Біла Церква, 2009. 214 с. Режим доступу: <https://bit.ly/2ENMRan>
36. Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. Москва: «Мысль», 1992. 448 с.
37. Возгрин В. Е. История крымских татар: очерки этнической истории коренного народа Крыма. В 4 т. Симферополь, 2013.
38. Вус О.В. Оборонна доктрина Візантії у Північному Причорномор'ї: інженерний захист Таврики та Боспора в кінці IV – на початку VII ст. Львів: Тріада Плюс, 2010. 304 с.
39. Галенко О. І. Дипломатія Кримського ханату (середина XV ст. – 1783 р.) // Нариси з історії дипломатії України. Київ: «Альтернативи», 2001. С. 208–263.

40. Галенко О. І. Кримський ханат // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ, 2009. Т. 5 : Кон – Кю. С. 366.
41. Галенко О. І. Про татарські набіги на українські землі // Український історичний журнал. 2003. №6. С. 52–68.
42. Галенко О.І. Хаджи-Гірей // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2013. Т. 10 : Т – Я. С. 341.
43. Галенко О. І. Українська Колумбіана: работоргівля генуезької Кафи XIII – XV ст. і початки модерного колоніалізму // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: Збірник наукових праць пам'яті доктора історичних наук, професора Пархомчука Станіслава Максимовича. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. С.115–144.
44. Галушка А. Військова справа та війни доби Кримського ханату // Поле битви — Україна. Від "володарів степу" до "кіборгів". Воєнна історія України від давнини до сьогодення. Харків: КСД, 2016. С. 187–230.
45. Гайворонский О. Повелители двух материков. Т. I. Крымские ханы XV - XVI столетий и борьба за наследство Великой Орды. Київ – Бахчисарай: Оранта, Майстерня книги, 2007. 368 с.
46. Гайворонский О. Повелители двух материков. Т. II. Крымские ханы первой половины XVII столетия в борьбе за самостоятельность и единовластие. Київ – Бахчисарай: Оранта, Майстерня книги, 2009. 272 с.
47. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір / О.А. Гавриленко, О.М. Сівальньов, В.В. Цибулькін. Харків: Точка, 2017. 260 с.
48. Головченко В. Кримське питання у зовнішній політиці Центральної Ради й гетьманату Павла Скоропадського / В. Головченко // Пам'ять століть. 2008. № 4. С. 64–71.
49. Громенко С. Великая гражданская война 1917 – 1921 гг. в Крыму (1918 – 1920 гг) // 500 битв за Крым. Київ: Издательский дом «Стилос», 2016. 264 с.
50. Громенко С. Art Etkenmen (Я поклявся) : Роман Челебіджіхан // Наш Крим: неросійські історії українського півотєрова: зб. Статей. Київ: К.І.С., 2016. С.101–111.
51. Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року. Київ: К.І.С., 2018. 266 с.
52. Грибовський В.В. Ногайські орди в системі державного управління Кримського ханства // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. VII. Запоріжжя: РА Тандем-У, 1999. С. 44–48.
53. Грибовський В.В. Типологія татарських набігів у XVIII ст. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX ст. Вип. 5. Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2000. С. 206–211.
54. Грибовський В.В. Ногайські орди у політичній системі Кримського ханства // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 8. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 139–171.

55. Грибовський В.В. Порубіжна смуга Речі Посполитої та Кримського ханства у 1699 – 1769 рр. // Південний архів. Збірник наукових праць (історичні науки). Вип. V. Херсон: Айлант, 2001. С. 8–15.
56. Грибовський В.В. Поняття “фронтір” і “азійський кордон” як інструменти дослідження українського степового порубіжжя XVI–XVIII ст. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 25. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2012. С. 109–136.
57. Грибовський В.В., Сень Д.В. Кубанский султан Бахты-Гирей: феномен нелегитимной власти в Крымском ханстве первой трети XVIII в. // Тюркологический сборник 2011–2012. Политическая и этнокультурная история тюркских народов и государств. Москва: «Восточная литература», 2013. С. 92–137.
58. Грибовський В.В. Запорожцы и завоевание Крыма Российской империей. 1771–1774 гг. // Научное наследие профессора А. П. Пронштейна и актуальные проблемы развития исторической науки (к 95-летию со дня рождения выдающегося российского ученого). Материалы Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции (г. Ростов-на-Дону, 4–5 апреля 2014 г.) / отв. ред. М. Д. Розин, Д. В. Сень, Н. А. Трапш. Ростов-на-Дону: Изд-во «Фонд науки и образования», 2014. С. 129–137.
59. Грибовський В.В. Ногайці в підданстві Кримського ханства // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря / Громадський просвітницький проект ЛІКВЕЗ-історичний фронт / упор. К. Ю. Галушко. Харків: КСД, 2016. С. 165–183.
60. Грибовський В.В. Ханська Україна // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом. Український шлях до Чорного моря. Харків: КСД, 2016. С. 227–240.
61. Гулевич В.Н. Кримське ханство й Північне Причорномор'я в період правління Гаджи Гірея (1442 – 1466 рр.) // Український історичний журнал. 2014. № 6. С. 4–28.
62. Дашкевич Я.Р. Українці в Криму (XV–XX ст.) // Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе. Київ, 1993. С. 100–116.
63. Діденко І. Німецький чинник у відносинах Української Держави і Криму (травень-листопад 1918 року) / І. Діденко // Київська старовина. 2008. № 4. С. 81–91.
64. Домановський А. Західний кордон Улусу Джучі. Золотоординський Крим // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків: КСД, 2016. С. 7–24.
65. Домановський А. Відособлення кримського улусу. Турецьке завоювання Криму // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків: КСД, 2016. С. 25–40.
66. Домановський А. У боротьбі з Великою Ордою: народження Кримського ханату // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків: КСД, 2016. С. 41–54.

67. Домановський А. Кримський ханат: державний устрій Кримського ханату // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Упоряд. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. С. 101–116.
68. Домановський А. Економіка Кримського ханату // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Упоряд. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. С. 116–135.
69. Івангородський К. В. Прояви етносоціальних трансформацій на Великому Кордоні в контексті міжспільнотних взаємин України та Кримського ханства (XV – XVII ст.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вип.9. Вінниця, 2005. С. 9–13.
70. Івангородський К. В. Проблеми ясиру в контексті між спільних взаємин України та Кримського ханства (XV – XVII ст.) // Україна соборна: Зб. наук. ст. Вип. 4. Т.2. Київ, 2006.
71. Івангородський К. В. Динаміка мирних міжспільнотних взаємин України та Кримського ханства в XVI – XVII ст. // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2006. Вип.90. С. 35–49.
72. Іванець А. Кримська проблема в діяльності УНР періоду Директорії (кінець 1918 – 1920 рр.). Сімферополь: ДОЛЯ, 2013. 176 с.
73. Іванець А. Перший Курултай: від кримськотатарських установчих зборів до національного парламенту. (1917 – 1918 рр.). Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2016. 160 с.
74. Італійські колонії в Криму // Уривалкін О. М. Історія України (середина XIII – середина XVII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ, 2005. С. 176–182.
75. Каліберда, Ю. Кримська Народна Республіка у боротьбі з більшовиками (грудень 1917 – січень 1918 рр.) / Ю. Каліберда // Пам'ять століть. 2010. № 4-5. С. 115–123.
76. Князівство Феодоро // Уривалкін О. М. Історія України (середина XIII – середина XVII ст.). Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ, 2005. С. 182–184.
77. Кондратюк Г.М. Національна політика в Кримській АРСР у 20 – 30 роках ХХ століття: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 252 с.
78. Короленко, Б. А. Колонізація Криму 80 - 90-х рр. XVIII ст. як інструмент демографічної політики Російської імперії // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ін.]. Вінниця, 2012. Вип. 20. С. 28–37.
79. Котляр Н. Політика коренізації в Криму в 20–30-ті рр. ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 9. Київ, 2003.
80. Кравченко Е. А. Кизил-кобинська культура у Західному Криму. Київ, 2010.
81. Крикун Ю.В. Пам'ятники кримськотатарської архітектури (XIII–XX століття). Сімферополь, 2001.
82. Кримська війна: історія та уроки. 1853–1856 рр. Матеріали міжнар. військ.-істор. конф. 27–29 вересня 2013 р. у Севастополі. Київ, 2013.

83. Кримський Агатангел. Історія Туреччини. Київ ; Львів : Олір, 1996. 287 с. : іл.
84. Кульчицький, С. Міф про "царський подарунок" Микити Хрущова : [про передачу Кримської області зі складу РРСФР до складу УРСР] // Історія України. 2014. № 19(жовт.). С. 5–9.
85. Кульчицький, С. В. Український Крим // Історія та правознавство. 2009. № 11, 12, 14, 15, 19–21.
86. Мільчев В. І. Запорозьке козацтво у підданстві Гіреїв (1709/1711 – 1734 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2004. Вип. 26. С. 170–178.
87. Мільчев В. Специфіка управління запорозьким/задунайським козацтвом з боку владних структур Кримського ханства та Османської імперії у XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. Вип. XXXI. С. 125–132.
88. Мыц В.Л. Каффа и Феодоро в XV веке: Контакты и конфликты. Симферополь, 2009.
89. Орешкова С. Ф. Крымское ханство в 70-е годы XVIII в. // Вопросы истории. 2008. №7. С. 121–127.
90. Назарчук Т. Особливості суспільно-політичного, наукового та культурного розвитку Кримської АСРР / Т. Назарчук // Краєзнавство. 2009. № 1–2. С. 64–71.
91. Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qırımımız. Вип. 1: Збірка статей за матеріалами Першої Міжнародної наукової конференції “Крим в історії України”, присвяченої 700-літтю спорудження мечеті хана Узбека в Старому Криму / За ред. Д.С. Гордієнка та В.В. Корнієнка. Київ, 2015. 264 с.
92. Панашенко В.В. Кримське ханство у XV – XVIII ст. // Український історичний журнал. 1989. №1. С. 54–64.
93. Пірен М. Проблеми відродження кримськотатарського народу в контексті української національної ідеї / М. Пірен // Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз : Навч. посібник для студ. вузів / М. І. Пірен. Київ, 2007. С. 355–364.
94. Пейссонель Ш., де. Записка про Малу Татарію / Пер. з фр. В. Лотошникової; вступ. ст., прим. і коментарі В. Грибовського. Дніпропетровськ: “Герда”, 2009. 80 с.
95. Пенской В. В. Военный потенциал Крымского ханства в конце XV – начале XVII в. // Восток. Афроазиатские общества: история и современность. 2010. №2. С. 56–66.
96. Петреченко І.Є. Кримськотатарський просвітитель-реформатор Ісмаїл Гаспринський // Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій: Збірник матеріалів науково-методологічного семінару з історії освіти, 21 жовтня 2020 р., Київ / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ін.; [редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Сухомлинська О. В., Тарнавська С. В.]. Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. 2020. С. 28.

97. Петреченко І.Є. Історія Криму як компонент освітньої програми підготовки майбутніх учителів історії // Актуальні проблеми історичної освіти» Збірник матеріалів Усеукраїнської науково-практична конференція з (Херсон, 18 березня 2021 р.). Херсон, 2021. С. 32–38.
98. Переселенческий билет: трудовая миграция в Крым, 1944 – 1976. Симферополь : Антиква, 2013. 236 с.
99. Проблема легітимності Автономної Республіки Крим. Політико-правова та соціально-культурна адаптація депортованих народів // Історія України : Навчально-методичний посібник для семінарських занять / За ред. В.М.Литвина. Київ, 2006. С. 509–515.
100. Пузровский А.Е. Крымская Скифия II в. до н.э. — III в. н.э. Погребальные памятники. Симферополь, 2007.
101. Реабілітовані історією. Автономная республика Крым. Книга 1 Симферополь, 2004; Книга 2. Симферополь, 2006; Книга 3. Киев; Симферополь, 2006; Книга 4. Симферополь, 2008; Книга 5. Симферополь, 2009; Книга 6. Симферополь, 2013.
102. Сацький П.В. Крим: шлях до України (1945 – 1954 рр.): монографія. Київ: КНЕУ, 2019. 522 с.
103. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты: в 2-х томах. Москва: Издательский дом «Рубежи XXI», 2005.
104. Смолій В, Якубова Л. Історичний контекст формування проекту *руський мир* та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: Аналітична записка. Київ, Інститут історії України, 2018 144 с.
105. Сорочан Сергей. Б. Византийский Херсон (вторая половина VI — первая половина X вв.) Очерки истории и культуры. Ч. 1-2. / Отв. ред. Г. Ю. Ивакин. Харьков: Майдан, 2005.
106. Станіславський В. В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. 1996. №6. С. 3–22.
107. Станіславський В. В. Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви // Український історичний журнал. 1998. №1. С.76–87.
108. Стороженко І. С. Военна доктрина Кримського ханства кінця XV – середини XVII ст. // Україна–Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє: зб. наук. праць. Київ: Денеб, 2004. С.95–103.
109. Стороженко І. С. Кримське ханство кінця XV – середини XVII ст. як складова частина Великого Кордону України // Київська старовина. 2006. №5. С.3–12.
110. Хаяли, Р. Репрессивная политика советского государства в отношении крымских татар (1921 – 1941 гг.) / Р. Хаяли // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ : наук. і док. журн. / голов. ред. О. Рубльов. Київ–Харків, 2009. № 1 (32). С. 71–86.
111. Храпунов И. Древняя история Крыма. Симферополь: ДОЛЯ, 2005. 272 с.

112. Храпунов И.Н. Этническая история Крыма в раннем железном веке (Боспорские исследования. Вып. VI). Симферополь; Керчь: Керченская городская типография, 2004. 239 с.
113. Черкас Б. Українці в практиці політичних відносин Великого князівства Литовського зі степовими ордами // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Упоряд. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. С.66–76.
114. Черкас Б. Литва і Крим: причини конфлікту //Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Упоряд. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. С. 55–66.
115. Черкас Б. Оборона осілого населення України від кримсько-татарських нападів // Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Упоряд. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. С.76–76.
116. Чупин Г.Т. Крым. От раннего средневековья до вторжения монголо-татарской орды. Образование Крымского ханства. Венецианцы и генезисы. Княжество Феодоро. Крымское ханство и Русь // Чупин Г.Г. Предыстория и история Киевской Руси, Украины и Крыма, 2010. С. 567–614.
117. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років / Відп. ред. В. Смолій. К.: Вид. дім "Кієво-Могилянська академія", 2017. 274 с.
118. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР. Київ, 2006. 506 с.
119. Якубова Л.Д. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України:Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во “Наукова думка”, 2010. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalni_rajony
120. Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. Київ: Інститут історії України, 2011. 339 с
121. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-і – початок 30-х років ХХ ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 456 с.
122. Якубова Л., Головка В, Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: Аналітична доповідь. Київ: Інститут історії України, 2018. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0013906
123. Яремчук, В. Д. Крим: спільність історичної долі кримських татар та українців // Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. Київ: «Стилос», 2004. С. 255–263.

Інформаційні ресурси

www.history.org.ua

Освітній курс «Кримські татари: історія. Культура. Мистецтво». URL: <https://www.bilgi.in.ua/courses/kurs-krymsky-tatary-istoriia-kultura-mystetstvo>.

Офіційний сайт Меджлісу Кримського татарського народу. URL: <http://qtmm.org>

Більше, ніж Крим. URL: <https://www.facebook.com/morethancrimea/>

Історія та культура кримських татар. URL: <https://www.facebook.com/groups/1437995133164271/>

Кримський дім. URL: <https://www.facebook.com/CrimeanHouseKyiv/>

Кримська родина. URL: <https://www.facebook.com/thecrimeanfamily>